

МАТВІЙЧУК Тетяна Владиславівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології Хмельницького інституту соціальних технологій
Університету «Україна»

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті визначено аспекти викладання соціально-гуманітарних дисциплін щодо формування професійної компетентності фахівців соціальної сфери, окреслено сутність назви «соціально-гуманітарні дисципліни».

Ключові слова: соціально-гуманітарні дисципліни, майбутні соціальні працівники, професійна компетентність.

Гуманізація освіти поставила в центр роботи педагогічних колективів навчальних закладів формування і виховання особистості, тому що саме освіта є її соціальним інститутом, де після сім'ї відбувається подальша соціалізація особистості. Виховати гідних громадян України, патріотів, які люблять свою Батьківщину, прагнуть, не шкодуючи сил, примножувати багатство країни, прикрашати свою землю й захищати її природне середовище – ось таким є завдання системи освіти, що зобов'язане забезпечувати безперервність виховання. Тому кожен урок у школі, кожна лекція у ВНЗ має нести в собі елементи формування такої особистості. Не можна не погодитися з думкою П. Таланчука, який сказав: «Коли виховання падає, суспільство постає перед загрозою тотальної розбіжності. Уже в давнину говорили, що знання має бути передане тільки учням з певним запасом моральності, інакше зло в суспільстві примножується... Насамперед потрібно духовно вилікувати людину. Культура не може бути без знання історії, філософії, мистецтва, як без знань етики» [1].

Проблема професійного становлення і компетентності фахівця широко обговорюється у науково-професійній літературі. Методологічні й теоретичні аспекти розвитку професійної компетентності розглянуті в роботах М. Артьомова, В. Бедь, Е. Зеєра, В. Докучаєвої та інших авторів. Питання теорії і практики вирішення проблеми підвищення професійної компетентності фахівців у різних сферах діяльності у сучасній психолого-педагогічній літературі розглядаються у роботах А. Бодальова, І. Зязюна, Н. Кузьміної, А. Маркової, В. Шаповалова та ін. Питання професійної підготовки фахівців соціальної сфери знайшло розкриття у працях таких науковців, як В. Бочарова, І. Зверєва, А. Капська, І. Мигович та ін. Окремі аспекти методики викладання навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах відображено в працях С. Архангельського, Г. Васяновича, І. Зверєвої, Є. Клоса. Проте сьогодні бракує досліджень з удосконалення методики викладання соціально-гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах саме з метою формування професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери.

Метою статті є визначення аспектів викладання соціально-гуманітарних дисциплін щодо формування професійної компетентності фахівців соціальної сфери.

Протягом останнього 30-ліття ґрунтовна дискусія навколо проблем того, як для забезпечення гармонійної взаємодії людини з інформаційно-технологічним суспільством, що швидко розвивається, дати їй відповідні знання, уміння та компетентності, розгорнулася перш за все у США, Канаді, Великій Британії, Франції, Німеччині, Новій Зеландії, Австрії, Росії, Україні, Угорщині, Румунії, Латвії, Литві та інших державах. Ці питання стали у центрі уваги міжнародних організацій, що працюють у сфері освіти, а саме: ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація Європейського співробітництва та розвитку, Міжнародний департамент стандартів та ін. При цьому, основним пріоритетом діяльності Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй є сприяння реалізації Цілей розвитку тисячоліття ООН, затверджених на самміті 2000 року, де важливим компонентом стала реалізація проекту «Освітні політика та освіта «рівний – рівному» (ПРООН) [2], у рамках якого ініційовано низку дискусій, що стосуються модернізації змісту освіти та формування у молоді ключових компетентностей [3]. Ці питання є ключовими у нормативних документах у галузі розвитку національної вищої освіти, зокрема: у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції наукової, науково-технічної та інноваційної політики в системі вищої освіти України, Концепції національно-патріотичного виховання молоді, Комплексі нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти, Концепції гуманітарної освіти в Україні. Відповідно до реформування освіти намітилися істотні зміни в методах навчання та змісті освіти. Яскравим підтвердженням цього є спрямованість на

гуманізацію й гуманітаризацію освіти. У зв'язку з цим змінюється роль і зміст дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки.

Керівництво освітянської галузі незалежної України постійно вживало заходів щодо вироблення єдиної політики в галузі соціально-гуманітарної підготовки студентської молоді у вищих навчальних закладах. Зокрема, у листі Міністерства освіти України «Про викладання соціально-гуманітарних дисциплін» №1/9-64 від 19.05.1993 р. наголошувалося: «Відродження і розбудова системи освіти України передбачає її гуманітаризацію, яка покликана формувати цілісну картину світу, культуру, сприяти подоланню екологічного невігластва, технократизму тощо. У реалізації державної освітньої програми значне місце займають соціально-гуманітарні дисципліни». З огляду на це, варто окреслити сутність назви «соціально-гуманітарні дисципліни»: її перша складова «соціально» (лат. *Socialis* – суспільний) – означає, що розглядаються саме науки про суспільство, а друга – «гуманітарні» (лат. *Humanitas* – людство, людяність), – що йдеться про складові усієї багатоманітності гуманітарних наук. Отже, до нормативних дисциплін підготовки бакалаврів із соціальної роботи, окрім загальноосвітніх дисциплін, зокрема: «Історія України», «Філософія», «Українська мова» та «Іноземна мова», віднесені і такі дисципліни, що вивчають основні сфери суспільного життя – «Історія української культури» та «Політологія» (табл.1.). При цьому українська й іноземна мова обов'язково мають професійне спрямування, тобто робоча програма цих дисциплін повинна бути орієнтована на формування необхідних у професії знань, умінь та навичок ділового спілкування.

Таблиця 1 – Нормативні навчальні дисципліни циклу гуманітарної і соціально-економічної підготовки

№ з/п	Навчальна дисципліна	Загальна кількість годин	Обсяг часу на їх вивчення, кредитів ECTS*	Форма підсумкового контролю
1.	Історія України	108	3	Екзамен
2.	Історія української культури	72	2	Екзамен
3.	Українська мова (за професійним спрямуванням)	108	3	Екзамен
4.	Іноземна мова (за професійним спрямуванням)	180	5	Екзамен
5.	Філософія	108	3	Екзамен
6.	Політологія	72	2	Екзамен
	РАЗОМ	648	18	Екзамен

* Примітка. Один кредит ECTS – European Credit Transfer System Європейської кредитно-трансферної системи – становить 36 навчальних годин.

Що стосується вибіркової частини навчального плану підготовки бакалаврів із соціальної роботи, то відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 831 від 25.08.2010 р. «Про внесення змін до наказу МОН від 09.07.2009 № 642» встановлено перелік із дев'яти конкретних вибірових навчальних дисциплін: «Політологія» (пізніше наказом МОНМСУ № 939 від 05.08.2011р. переведена у нормативні), «Соціологія», «Психологія», «Логіка», «Етика і естетика», «Релігієзнавство», «Основи конституційного права», «Економічна теорія», «Історія науки і техніки». Відсутність на даний час Державного галузевого стандарту підготовки фахівців галузі знань 1301 «Соціальне забезпечення» напряму 6.13010201 «Соціальна робота» суттєво впливає на визначення доцільності означених дисциплін. Але позитивним є те, що вищим навчальним закладам надано право вносити зміни до зазначеного переліку з урахуванням особливостей напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців. Відповідно до навчального плану підготовки бакалавра із соціальної роботи (галузь знань 1301 «Соціальне забезпечення» напрям підготовки 6.130102 «Соціальна робота»), у Хмельницькому інституті соціальних технологій Університету «Україна» встановлено перелік дисциплін вибіркової частини циклу дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки (табл. 2).

Загальна мета вищої освіти конкретизується відповідно до профілю вищого навчального закладу, напряму підготовки, спеціальності, диференціюється за роками (курсами) навчання та кожною навчальною дисципліною. Визначення мети (цілей) викладання кожної окремої соціально-гуманітарної дисципліни є завданням методики її викладання. Формулювання методикою цілей викладання полягає, передусім, у визначенні тих результатів, які має забезпечити опанування дисципліни, тобто тих особистісних рис, що мають сформуватися у студентів під впливом викладання і вивчення дисципліни [4, с. 18.].

Таблиця 2 – Вибіркові навчальні дисципліни циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки

№ з/п	Навчальна дисципліна	Загальна кількість годин	Обсяг часу на їх вивчення, кредитів ECTS	Форма підсумкового контролю
1.	Правознавство	108	3	Д/залік
2.	Культурологія	54	1,5	Д/залік
3.	Логіка	72	2	Д/залік
4.	Етика, естетика	72	2	Д/залік
5.	Економічна теорія	108	3	Екзамен
6.	Педагогіка	144	4	Д/залік
7.	Релігієзнавство	72	2	Д/залік
8	Фізичне виховання (позакредитна)	432	12	Д/залік
	РАЗОМ	630	17,5	318

Для визначення цілей викладання всіх соціально-гуманітарних дисциплін і кожної з них зокрема необхідно попередньо з'ясувати, що є важливішим у викладанні: здобування студентами наукових знань чи розвиток їхнього творчого мислення. В контексті підготовки фахівців соціальної сфери найбільше звертається увага на специфіку фаху. Питання самопізнання, становлення, професійної рефлексії фахівця соціальної сфери, поряд із формуванням професійної компетентності, його придатності й готовності до практичної діяльності як майбутнього соціального працівника, набувають щораз більшого значення.

Професійна компетентність фахівця соціальної сфери – це інтегрована характеристика, що об'єднує знання, вміння, навички, цінності, досвід людини, її готовність та здатність реалізувати коло повноважень, що визначають його відповідальність у виконанні поставлених завдань [5, с. 49]. Сучасні науковці (І. Зверєва, Ж. Петрочко) розрізняють методологічний, інформаційний, комунікативний, соціальний і культурологічний компоненти професійної компетентності соціального працівника. Всі ці компоненти, в тому чи іншому ступені, формуються під час вивчення дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки. У відповідності до визначених напрямів і специфіки дослідження, було використано такі методи: аналіз нормативних документів підготовки соціальних працівників; анкетування, математичні методи обробки даних. Аналіз навчальних планів, освітньо-кваліфікаційних характеристик та освітньо-професійних програм здійснювався на початку дослідження з метою визначення ключових компетенцій фахівця соціальної сфери і шляхів їх формування в процесі навчання у ВНЗ. Відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра за напрямом підготовки «соціальна робота», виділено такі компетенції: соціально-особистісні, загальнонаукові, інструментальні і професійні (загальні та спеціальні) компетенції, що покладені в основу формування знань і вмінь, якими повинні володіти випускники ВНЗ. Виходячи з того, що забезпечення ефективності процесу формування професійної компетентності майбутніх соціальних працівників можливе лише за умови організації взаємодії викладачів та студентів, у процесі експериментального дослідження було здійснено опитування викладачів, що забезпечують викладання дисциплін різних циклів у студентів відповідного напрямку підготовки й студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери.

Проаналізуємо цей етап дослідження, а саме опитування викладачів. Зміст анкети для викладачів передбачав з'ясування: поінформованості (обізнаності) з питань особливостей професійної діяльності фахівця соціальної сфери; налаштованості на врахування специфіки соціальної діяльності у викладанні матеріалу з навчальної дисципліни. На питання анкети відповіли 42 викладача Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», які викладають дисципліни навчального плану підготовки бакалаврів із соціальної роботи. Серед загальної кількості опитаних 20 викладачів викладають переважно дисципліни циклу професійної та практичної підготовки, 12 осіб – викладачі циклу дисциплін природничо-наукової підготовки, 10 осіб – викладачі дисциплін циклу гуманітарної і соціально-економічної підготовки. Наявність необхідності врахування специфіки професійної діяльності при викладанні дисциплін відмічали найчастіше ті викладачі, дисципліни яких переважно належать до циклів природничо-наукової підготовки (28,6%) й професійної та практичної підготовки (47,6%). Ранжування відповідей щодо складових професійної компетентності (компетенцій), дозволило з'ясувати найважливіші з них (викладачі мали можливість обрати декілька відповідей), а саме: загальнопрофесійні (90,4%), загальнонаукові (83,3%), соціально-особистісні (76,1%), спеціально-професійні (71,4%), інструментальні (59,5%).

Можливість формувати професійну компетентність через навчальний матеріал своєї дисципліни бачать, в основному, викладачі циклу дисциплін професійної та практичної підготовки. Проте ствердно відповіла і більша половина викладачів, що викладають дисципліни циклу природничо-наукової підготовки (зокрема такі, як: «Загальна соціологія», «Психологія особистості», «Соціалізації особистості» тощо). На питання «Чи враховуєте Ви, викладаючи свій предмет, специфіку професійної діяльності фахівця соціальної сфери?» ствердно відповіли 100% викладачів циклу дисциплін професійної та практичної підготовки, 75% викладачів циклу природничо-наукової підготовки і 30% тих, які викладають гуманітарні і соціально-економічні дисципліни. Переважна більшість тих, що відповідали (83,3%), убачають важливим цілеспрямоване формування вмінь і навичок професійної діяльності через форми і методи викладання навчального матеріалу з тієї чи іншої дисципліни. Проте більшість відмічають відповідь «Це можливо лише при викладанні дисциплін професійної та практичної підготовки» і незначна кількість (14,2%) зазначили, що займатися цим на лекціях та семінарах немає можливості. Відповіді щодо методів і прийомів, які викладачі використовують для того, щоб сформувати позитивне ставлення студентів до майбутньої професійної діяльності, у науково-педагогічних працівників, які викладають дисципліни циклу соціально-гуманітарних дисциплін, переважають такі – обговорення навчального матеріалу, обговорення актуальних проблем у соціально-економічній та демографічній сфері держави, читання спеціальної літератури, приклади з практики соціальної роботи у діяльності державних та недержавних організацій. Лише у анкетах викладачів циклу професійної і практичної підготовки зустрічаються активні форми роботи, такі, як дискусії, мозкові штурми, проблемні лекції, зустрічі з фахівцями-практиками, обговорення телепередач та матеріалів преси, що стосуються особливості професійної діяльності соціального працівника.

Для опитування студентів (112 осіб – студенти 1-2 курсів денної форми навчання ХІСТ і Хмельницького національного університету) було використано модифіковану методику «Дослідження мотивації професійного навчання студентів» В.Г. Каташева, яка дозволяє визначити рівень професійної мотивації студента і при необхідності внести корективи у навчально-виховний процес, спрямований на розвиток його професійної самосвідомості. Професійна самосвідомість робить мотиви навчання стійкими, сприяє розвитку у студента вміння ставити цілі та добиватися їх. А мотиви, як відомо, є причиною зацікавленого ставлення до навчання як основи майбутньої професійної діяльності. Можна стверджувати, що активним у професійному навчанні буде той студент, який усвідомлює потребу в знаннях, необхідних йому для майбутньої професійної діяльності. Відповіді на всі запитання студенти оцінювали балами від 1 до 5 за такою шкалою: 1 бал – впевнено «ні»; 2 бали – більше «ні», ніж «так»; 3 бали – не впевнений, не знаю; 4 бали – більше «так», ніж «ні»; 5 балів – впевнено «так». Оскільки мотивація особистості складається з емоційної і вольової сфер, то запропонований комплекс із 42 запитань включав частину запитань (24) на виявлення рівня свідомого відношення до проблем навчання і частину запитань (18) на виявлення емоційного сприйняття різних видів діяльності у ситуаціях, що постійно змінюються.

Високий рівень сформованості мотивації майбутнього фахівця соціальної сфери до професійного навчання у групі питань щодо свідомого ставлення до проблем навчання відображає сума балів від 81 до 120; *середній рівень* – 41 до 80 балів, *низький рівень* – 24 до 40 балів. Щодо емоційного сприйняття різних видів діяльності у ситуаціях, що постійно змінюються, то високий рівень відображає сума балів від 61 до 90; середній рівень – 31 до 60 балів, низький рівень – 18 до 30 балів. Аналіз результатів дослідження дозволив виявити рівні мотивації до навчальної діяльності у студентів (табл 3.).

Таблиця 3 – Дослідження рівнів сформованості мотивації майбутніх фахівців соціальної роботи до професійного навчання, n=112

Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
Абс.	Якісн. %	Абс.	Якісн. %	Абс.	Якісн. %
<i>1 блок запитань</i>					
63	56,25	37	33,04	12	10,71
<i>2 блок запитань</i>					
61	50,00	46	37,70	15	12,30

Оскільки в інструкції до методики «Дослідження мотивації професійного навчання студентів» зазначається, що процес професійної підготовки студентів повинен підкріплюватися інтенсивною навколопрофесійною діяльністю на всіх етапах навчання. Студентам із низьким рівнем сформованості мотивації до професійного навчання потрібно приділяти посилену увагу з метою створення умов для підвищення їх мотивації.

Таким чином, аналіз сучасного стану професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи, здійснений на основі опитування 112 студентів і 42 викладачів вищих навчальних закладів, свідчить про те, що проблема формування професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери, особливо під час вивчення соціально-гуманітарних дисциплін, які переважають у навчальному плані їхньої підготовки на перших курсах, є надзвичайно актуальною і потребує додаткового дослідження. Отже, увесь процес професійної підготовки соціальних працівників, як і фахівців будь-якого профілю, ґрунтується на певних методичних засадах. Правильність їх вибору зумовлює ефективність кінцевого результату. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін є своєрідною «канвою» цілісної картини процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників і повинна брати до уваги вимоги, що належать до так званих «викликів часу». Зокрема, входження України у світовий освітній простір зумовлює потребу підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних діяти на рівні вимог міжнародних професійних стандартів у галузі соціальної роботи.

Перспективами подальших досліджень вбачаємо розробку психолого-педагогічних умов формування всіх компонентів професійної компетентності фахівців соціальної сфери та експериментальну перевірку їх ефективності.

Список використаної літератури

1. Таланчук П. Образование должно служить средством развития человека [П. Таланчук] // Зеркало недели. – 2003. – № 49 (474). – 20 декабря. – С. 16.
2. Програма розвитку ООН (ПРООН) / проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukraine.unv.org/nc/ua/shcho-mi-robimo/print.html.
3. Бедь В. В. Компетентнісний підхід у системі вищої освіти як пріоритет її модернізації у ВУЗі [Електронний ресурс] / В. В. Бедь, М. Г. Артьомова. – Режим доступу : <http://www.uuba.org.ua/golovne/kompetentnisniy-pidhid-v-sistemi-vischoyi-osviti-yak-prioritet-yiyi-modernizatsiyi-u-vischomu-navchalnomu-zakl.html>
4. Шляхтун П. П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін : навч. посіб. / П. П. Шляхтун. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 224 с.
5. Соціальний супровід сімей, що опинились у складних життєвих обставинах : навчально-тренінговий модуль із підготовки спеціалістів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / [За ред. І. Д. Звереві, Ж. В. Петровича]. – К. : Держсоцслужба, 2008. – 300 с.

Стаття надійшла до друку 01.10.13.

Матвійчук Т. В. «Проблема формирования профессиональной компетентности будущих социальных работников в процессе преподавания социально-гуманитарных дисциплин».

В статье определены аспекты преподавания социально-гуманитарных дисциплин относительно формирования профессиональной компетентности специалистов социальной сферы, очерчена сущность названия «социально-гуманитарные дисциплины».

Ключевые слова: социально-гуманитарные дисциплины, будущие социальные работники, профессиональная компетентность.

Matviychuk T. V. «The problem of formation of professional competence of future social workers in the process of teaching socio-humanitarian disciplines».

The aspects of teaching socio-humanitarian disciplines connected with the formation of professional competence of specialists in social sphere are determined, the essence of the name “socio-humanitarian disciplines” is shaped. It is underlined that all the process of professional training of social workers as specialists in any other profile is based on certain methodological principles. The correctness of their choice causes the effectiveness of the final result. The methodic of teaching of socio-humanitarian disciplines is certain “canvas” of holistic picture of the process of professional training of future social workers and it must pay attention to the demands which belong to so-called “challenges of time”. For example, entering of Ukraine the world’s educational space causes the necessity of preparation of highly qualified specialists, able to act on the level of demands of international professional standards in the sphere of social work.

The analysis of the modern approach of the state of professional preparation of future specialists in social sphere is done by the author of this article on the basis of poll of students and teachers of higher educational institutions which testifies that the problem of formation of professional competence of future specialists in social sphere especially in the process of studying of socio-humanitarian disciplines which dominate in the educational plan of their preparation on the first courses is extremely actual and needs additional research.

Keywords: socio-humanitarian disciplines, future social workers, professional competence.